

МУЗА У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті робиться спроба показати ставлення Лесі Українки до своєї музи та зрозуміти її роль у вирішенні поетесою проблеми “митець і суспільство”

Свідчення сучасників Лесі Українки, їх спогади про поетесу, результати різних літературознавчих досліджень за багато десятиків років дають нам змогу побачити цю дивовижну жінку у різноманітних іпостасях. Її геній був унікальним.

Будучи тяжко хворою, але попри все сильною і надзвичайно обдарованою, вона не страждала манією величності. Сама говорила, що “я не так знаменита, як Байрон та інші боги літератури”, а тому і не боялась, що її життя і творчість будуть розглядатись під мікроскопом історії. З листа поетеси до О.Маковея у вересні 1883 року із Колодяжного видно ставлення Лесі до справи “виставляння особи автора на позорище” ще за його життя (тобто врівання чужих людей в його душу і серце). Вона називала це “чимось на кшталт інквізиції літературної” і була певна, що тоді ніхто не писав би віршів по “щирості”, бо довелось би пам’ятати щохвилини про суворий “аналіз психологічний “невблаганної критики” [1:10:166].

Вона не боялась такої критики щодо себе. Саме тому її вірші були дуже щирими і віддзеркалювали все, що робилось у її душі і серці. Саме ця щирість дає сьогодні змогу дослідникам зробити аналіз її творчості в різних аспектах.

Літературний геній Лесі Українки заявив про себе досить рано. Її перші кроки в літературу були легкими, по-дитячому щирими і, за словами Є.Маланюка, деякою мірою епігонськими, з неунікненими й досить зовнішніми ремінісценціями з Кобзаря” [3:78], але, пройшовши шляхом безперервного і послідовного становлення, вони перетворилися на злам століть в ході сильної особистості, вольової натури чи не “одинокого, - як казав І.Франко, - мужчини на всю новочасну соборну Україну”.

Психологією творчості Лесі Українки займалось багато дослідників. Цікавило питання: звідки бралась ота “юрба образів”, що, цитую, “не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга.” [1: 12:394]. Що створювало ці образи: запалена підсвідомість у процесі сну (чим часто користувався Тарас Шевченко) чи якісь реальні фактори?

Ми нікого не здивуємо, наголосивши, що іще в найдавніші часи мистецький дар уявлявся багатьом якимось божественним насланням, божою іскрою, дарунком музи і т.п. Та й в сучасному літературознавстві існують спроби заперечити всяке свідоме начало художньої творчості. В 60-х роках ХХ століття відомий теоретик американської естетичної думки Роберт-Пенн Уоррен проголошував повний індеферентизм митця стосовно суспільства, відсутність будь-яких моральних, громадських і взагалі духовних зв’язків з ним. У своїх філософських трактатах Сальвадор Далі – один з головніших теоретиків і практиків сюрреалізму – оголошував мистецьку сферу світом хворобливих видінь, що межують з божевіллям, стверджував абсолютну незалежність мистецької творчості від суспільної свідомості, від нормального наукового мислення.

Творчість Лесі Українки була зовсім іншою. Вона не була відірвана від реальності. Навпаки, її поетична думка зливалась з оточуючими реаліями, брала з них матеріал для розвитку свого натхнення. Для створення поетичних образів Лесі Українці не потрібна була допомога сновидінь. Це пояснюється активністю поетеси, її життєдієвістю. Тому погодитись з тим, що її літературна творчість – химерні галюцинації, “сон наяву”, - не можемо. Все, що твориться в її свідомості в години творчого натхнення, не є чимось ззовні принесеним – це результат впливу оточуючих Лесею реалій, життєвих обставин, думок-переживань, які під впливом “каталізаторів або просто поштовхів чи струсів” [3:79] перероджуються і створюють той особливий душевний стан (натхнення), який і відчиняє двері для бажаної гості – **музи**. Від спілкування музи з генієм Лесі Українки народжувались дивовижні речі. Завдяки Евтерпі з’являлось слово. Починала працювати схема: реалії – каталізатор (поштовх) – муза (натхнення) - слово.

Відтворення внутрішнього світу людини досліджувалось в різні часи і дуже багатьма літературознавцями. У 20-х роках були відомі праці М.Доленго, О.Білецького, М.Зерова, Ф.Якубовського та інших дослідників. Серед сучасних – це імена В.Агеевої, М.Жулинського, Ю.Кузнецова, П.Білоуса, В.Мельника, С.Пригодія, А.Макарова.

На відміну від різних іноземних модерністських течій, українське літературознавство в радянські часи було аж занадто заідеологізоване. Творчість Лесі Українки, як і творчість багатьох інших письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, розглядалась виключно, як творчість пророків і співців майбутньої революції. І не бралось до уваги те, що “співачка досвітніх вогнів”, “дочка Прометея” – звичайна земна жінка, зі своїми мріями, думками, почуттями і фізичними та душевними болями. Не згадувалось і про те, що, можливо, саме від її психофізичного стану часто залежало її натхнення. Можливо, саме тому такою багатогранною була її муза, завдяки котрій ми знаємо Лесею – музиканта і художника, поета, драматурга, автора білих віршів і прекрасних сонетів, фольклориста, історика, літературного критика і журналіста... Ця строкатість не означає, що Леся не знала, до якого берега пристати. Просто муза її була дуже сильною, і служила вона своїй власниці вірою і правдою, за що б не бралась.

Інша справа, як Леся ставилась до своєї подруги-служниці. Ким вона її для себе вважала і чого від неї хотіла?

Для Лесі Українки муза була всім:

Хто ти, мрія чи сон, я не знаю,

Тільки в тебе я вірю і віри повік не зламаю,

.....

Ти мене до життя пробудила,
Ти мені очі відкрила [1:1:176], -

говорить письменниця в поезії “Зоря поезії” (1898 р.). В іншому вірші “До музи” (“Прилинь до мене, чарівнице мила...”), де авторка “спокійна”, бо хвора і втомлена, “подолана ворожою силою” (хворобою - С.Л.), вона називає музу чарівницею:

Прилинь до мене, чарівнице мила,
І запалай зорею надо мною,
Нехай на мене промінь твій впаде... [1:1:120].

Поетеса вірить у її чарівну силу, хоче слухати річ її “урочу” і “тільки думкою на світі жить”. Думка була її другом, а мрія вела вперед. Лесина муза (її натхнення) була для поетеси то подругою-порадницею (“Розваж мене, музо, моя ти порадо, Так тяжко в сей вечір на серці мені” [1:1:120], то якимось безумством поетичним. Так, у листі до Людмили Старицької-Черняхівської у травні 1912 року Леся називає стан поетичного натхнення пришестям “демона, лютішого над усі недуги”, демона, що мучить і наказує писати [1:1:394].

Поетеса мужньо переносила ці муки, вони здавались їй навіть солодкими, жаданими. Вона віддає музі (творчості) все, що в неї є, радо називає себе її бранкою і співає їй величний гімн:

Ти, горда царице, мене повела за собою,
Мов бранку-невільницю в ході твоїм тріумфальнім.
Ти, владарко, все одбираєш од мене ... [1:1:147].

У подібному зрізі можна розглядати творчий набуток Лесі Українки до безкінечності, бо муза зримо чи незримо присутня в більшості її творів. Тому цілком закономірним є те, що в деяких з них знаходять вияв сумніви, з якими вона жила, пошуки відповіді на болючі питання, що тривожили душу.

Ми звикли чути, що слово Лесі – це зброя іскриста, це меч, це знаряддя боротьби. Все це так. Але за явною заангажованістю радянськими дослідниками образу митця у творчості Лесі Українки якимось не дуже помітно було, що сама Леся вбачала у ньому (митцеві), скоріше всього, саме митця – людину творчу, на результати праці якої надзвичайно велике значення мала віра в те, що він робить, віра в себе, в свою музу.

Людина може мати якісь ідеї, думки, переконання. І якщо вони не дріб’язкові, а важливі для інших, коли людина хоче, але не може передати їх іншим, - вона не в змозі жити з цим тягарем. Він розчавить її. Для того, щоб вижити, врятувати своє життя, ця людина повинна знайти сили спілкуватися з іншими, повинна знайти своє слово, викликавши в собі надзвичайну енергію – натхнення.

1903 року Леся Українка написала цікавий вірш під назвою “Одно слово”, де досить вдало показала, що слово може бути не обов’язково зброєю, що вчасно знайдене, воно може полегшити людині страждання або ж довести людину до фатального кінця своєю відсутністю.

Чому називають “дурним” (мається - не таким, як всі) чужого чоловіка у вище згаданій поезії? Що з ним не так? Чого йому не вистачає?

Він їв, і пив, і спав, все, як здоровий, казав:
“Нічого не болить”. А схуд
і перше все лежав, дивився в стіну,
ні з ким не говорив і виганяв,
як хто приходив в хату... [1:2:79-80].

Дивний стан. Людина доходить до межі життя-смерті з однієї причини: немає слова! Слово, яке б стало ліками!

Звичайно, кожен читач розуміє, що першопричиною смерті чужинця є воля, вірніше – її відсутність у чужому краї. Немає волі – це страшно. Але поетеса вважає, що ще страшнішим є те, що немає навіть слова, яке могло б допомогти хворому у його боротьбі за життя:

... те, від чого міг би я ожити,
не зветься теж ніяк, немає слова,
але його самого в вас нема...
Якби було хоч слово, може б, я
ще й жив би з вами... і чужий аж плакав... [1:2:83].

У стані душевної депресії, фізичної неможливості поїхати “геть від вас” людині забракло цілющих ліків – слів, щоб розказати тамтешньому народові про свою недугу, розкрити йому очі на те, чого в них нема (волі). То що ж є страшнішим для поетеси: відсутність свободи, за яку слід боротись? Але це повинні були відчувати всі! Страшним є інше. Словесна убогість! Неможливість висловитись. Чужинець не знайшов слова. Якщо творче натхнення ми називаємо музою, то в даному випадку муза не зійшла до вмираючого, не допомогла йому створити нове, ще не існуюче слово.

Муза Лесі Українки часто допомагала поетесі вирішувати складні питання. Вона, по суті, була другим Лесиним “Я”. Навіть тоді, коли Леся сама чітко не усвідомлювала, що робити: чи з головою поринути у соціальні та політичні проблеми і присвятити своє життя виконанню громадянського обов’язку, чи просто служити “безжалісній” музі, мистецтву. Одним із фундаторів становлення світогляду письменниці був М. Драгоманов, вірніше його народницькі погляди, з якими, на перших порах, Леся погоджувалась. Та з часом, зацікавившись ще й соціал-демократичним рухом (особливо після знайомства з С.Мержинським), вона стала відчувати і розуміти обмеженість і народницького, і марксистського вчень. Очевидно, саме філософські роздуми Лесі Українки і визначили характер драматизму її творів. Саме вони призвели до витворення образу, який постійно знаходиться в боротьбі між ірраціональним та раціональним. Це образ митця, це проблема визначення мистецтва як засобу служіння суспільству. Піднімається ця тема у багатьох творах Лесі Українки, починаючи з ранньої поеми “Мі-

сячна легенда” (1891), яка була надрукована у збірці “На крилах пісень”. Розкривається ця тема і в поемі “Давня казка” (1893), апокрифі “Що дасть нам силу?”, легенді “Орфееве чудо”(1913). Знайшла вона відгук і в драматургії письменниці, найсильніше прозвучавши в драматичних поемах “У пущі” (1909) та “Оргія” (1913). Якщо уважно проаналізувати творчий доробок поетеси, то стає очевидним, що погляди авторки на мистецьку проблему помітно еволюціонували. “Модерністська концепція мистецтва формувалася у Лесі Українки через подолання народницьких лозунгів і стереотипів, засвоєння й трансформацію традиційних романтичних уявлень” [4:11], - пише з цього приводу В.Агеєва.

У Лесі Українки протистояння обов’язку митця перед суспільством і служіння своїй власній музі завершується перемогою музи. Не всім дано талант творця. А якщо хтось його має, то він не владен змушувати цей талант діяти за якимось статутом, за кимось встановленими правилами. Свобода – головна умова розквіту таланту - в неволі, в пугах він загине. Свобода творчості, вільного польоту думки – ось до чого має прагнути митець. Він не має права витратити свій дар даремно. Ідея служіння митця народу у творчості Лесі Українки еволюціонувала до утвердження думки про служіння митця таланту, про трепетне до нього ставлення.

Леся хотіла служити суспільним ідеям і, як могла, робила це. Але її муза була сильніша за неї, вона диктувала свої умови. Вона брала митця в полон. Леся була бранкою своєї подруги “винозорої” і її перемогу над усіма земними рішеннями сприймала, як свою особисту, людську поразку. Вона підкоряється своїй музі з радісним боєм, і в її каятті звучить тріумф причетності до вічності. Вона відчуває владу музи над собою і захоплюється нею:

Очі твої променіли вогнем переможним,
І вабив мене той вогонь і про все заставляв забувати [1:1:147].

Леся віддає їй “найкращі думи” свої, “квіти серця” і добровільно йде за нею в полон тріумфальною ходою (“Ave Regina”).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Українка Леся. Збір. творів у 12 т. К.: Наукова думка, 1975.
2. Макаров А. П’ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво //Нариси з психології творчості.- К.: Радянський письменник, 1990. - 285 с.
3. Маланюк Євген. Книга спостережень. Фрагменти. – К.: Атіка, 1995. – 236 с.
4. Віра Агеєва. Митець і пуця // Слово і час. – 1999. – С.11-18.
5. Міщенко Л.І. Леся Українка. Посібник для вчителів.- К.: Радянська школа, 1986. - 302 с.

Матеріал надійшов до редакції 12.12. 2000 р.

Лотоцька С.В. Муза в творчестві Лесі Українки.

В статтє сделана попытка проанализировать отношение Леси Украинки к своей музе и понять ее роль в решении проблемы “художник и общество”

Lototska S. V. Muse in the Heritage of Lesya Ukrainka.

The author makes an attempt to show Lesya Ukrainka’s attitude to her Muse and to examine the role of the Muse in “the artist and the society” relations.